

Уварова Тетяна Іванівна,
*кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри мистецтвознавства
та загальногуманітарних дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету
orcid.org/0000-0003-2628-7399
uvarovatatjana@gmail.com*

ВАРІАТИВНІСТЬ, КУЛЬТУРНІ ІНВАРІАНТИ ТА БАЗОВІ УНІВЕРСАЛІЇ КУЛЬТУРИ

У статті актуалізовано питання про універсалії, інваріанти і варіативність як конвенційні «ресурси» культури. На основі системного, комплексного та міждисциплінарного підходів досліджено стійкі елементи, тобто культурні універсалії та варіативні елементи, які можуть виникати та зникати в конкретних історичних умовах. Встановлено, що культурні універсалії відображають характеристики культурного досвіду та вирізняються порівняльною одноманітністю рис у найрізноманітніших проявах і мають абстрактний, символічний характер. Наголошено, що найбільше культурні універсалії пов'язані з цінностями. З'ясовано, що культурні інваріанти є властивістю чи константою, яка залишається незмінною у різноманітних перетвореннях, та постають у культурі єдністю змінного й незмінного. Досліджено, що культурні інваріанти є одним зі способів утримання і трансляції символів, міфів та архетипів. Зроблено висновок, що культурному інваріанту протистоїть варіант. Культурний інваріант визначає «якість» такої культури, встановлює кордони варіативності та її семантичних проявів. Відповідно, варіативність – це спосіб існування культури в часі і просторі та всі наявні та можливі знаково-символічні прояви культури, варіанти її форм та змістів. Якщо інваріантності властива стабільність та стереотипність, незалежність від зовнішніх впливів, збереження традицій, недостатня гнучкість та спрямування до порядку, то варіативності притаманна гнучкість, інноваційна спрямованість, відкритість усьому новому, залежність від впливів. Варіативність існує одночасно у різноманітності конкретних виразів – варіантів.

Ключові слова: культура, універсалії культури, культурні інваріанти, варіативність.

Uvarova Tetiana,
*Candidate of Art Studies, Associate Professor,
Department of Art Studies and General
Humanities International Humanitarian University
orcid.org/0000-0003-2628-7399
uvarovatatjana@gmail.com*

VARIABILITY, CULTURAL INVARIANTS AND BASIC UNIVERSALS OF CULTURE

The article updates the issue of universals, invariants and variability as conventional «resources» of culture. On the basis of systemic, complex and interdisciplinary approaches, stable elements, that is, cultural universals and variable elements that can appear and disappear in specific historical conditions, have been investigated. It was established that cultural universals reflect the characteristics of cultural experience and are distinguished by the comparative uniformity of features in the most diverse manifestations and have an abstract, symbolic character. It is emphasized that cultural universals are mostly related to values. It was found that cultural invariants are a property or a constant that remains unchanged in various transformations and appear in culture as a unity of the variable and the unchanging. It has been studied that cultural invariants are one of the ways of maintaining and transmitting symbols, myths and archetypes. It was concluded that the cultural invariant is opposed by a variant. The cultural invariant determines the «quality» of a given culture, establishes the boundaries of variability and its semantic manifestations. Accordingly, variability is the mode of existence of culture in time and space and all existing and possible sign and symbolic manifestations of culture, variants of its forms and contents. If invariance

---

is characterized by stability and stereotypy, independence from external influences, preservation of traditions, insufficient flexibility, and orientation towards order, then variability is characterized by flexibility, innovative orientation, openness to everything new, dependence on influences. Variability exists at the same time in the variety of concrete expressions – options.

Key words: culture, cultural universals, cultural invariants, variability.

Вступ. Культура – надзвичайно багатопланове явище, що охоплює всі сфери життя. Вона має складну будову, елементи якої виділяються за різних підстав. Одночасно культура є цілісною та незвідною до жодного з елементів. Вона має внутрішню єдність багатющого спектра різноманітних явищ. Проте будь-яка культура містить у собі стійкі елементи, тобто культурні універсалії, і елементи перехідні, які можуть виникати та зникати в конкретних історичних умовах. Ці зміни, які відбуваються в культурі, зумовлені спадкуванням нових ознак, які потребують наукового осмислення та систематизації. Тому актуальним постає питання про універсалії, інваріанти і варіативність як конвенційні «ресурси» культури. Вважаємо важливим пояснити методологічну значущість, сутність та умови функціонування не лише як досліджуваній процес, а і середовище, на тлі якого він розгортається, природу й характер різноманітних впливів.

Осмислення цих концептуальних питань здійснено із застосуванням системного, комплексного та міждисциплінарного підходів. При цьому варто зауважити, що підхід – це більш загальне поняття, ніж метод, яке можна розуміти як позицію, ракурс, що формує концепцію досліджуваного явища. Системний підхід побудований на розумінні цілого й частини, взаємозв'язку культурної системи із середовищем. У межах такого підходу культура розглядається як система, що складається та функціонує завдяки взаємодії об'єктивного і суб'єктивного, раціонального та емоційно-чуттєвого. Комплексний підхід використовується для аналізу не лише самого культурного явища, а й для всіх передумов та чинників, які впливають на його перебіг. А між системним і комплексним підходами наявний тісний взаємозв'язок, і комплексний підхід на певному рівні дослідження може переходити у системний аналіз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерпретацію універсалій культури представлено у низці наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, насамперед

антропологів: Дж. Мердока, Д. Брауна, С. Гірца, М. Хілса та ін. (Murdock, 1959; Brown, 2004; Geertz, 1983; Hills, 2002). У їхніх дослідженнях універсалії постають як інструмент і пояснювальна модель культури і людської природи. Теоретичні джерела універсалій знайшли відображення у соціологічних дослідженнях. Так, науковець П. Штомка розглядає універсалії як вираження деяких універсальних потреб чи імперативів суспільства (Sztompka, 2007). Більшість дослідників пов'язує культурні універсалії з цінностями (Hills, 2002). На їхню думку, універсалії як базисні цінності культури допомагають визначити спільні риси людської культури (Жуленова, 2013, с. 141–142).

Поряд з універсаліями культури значний масив досліджень присвячено осмисленню культурного інваріанта. Його широко використовують філософи О. Кирилюк (Кирилюк, 2013), Т. Метельова (2010), М. Попович (2000) як такі константні характеристики елементів, які за будь-яких перетворень залишаються незмінними. Сутність культурних інваріантів та їхню інтерпретацію також здійснено у роботах науковця О. Колесник (Колесник, 2013, с. 41–46). У дослідженнях науковця І. Голубович зазначено, що «культурний інваріант проявляє складні, нелінійні, зворотні зв'язки між людиною і оточуючими її контекстами» (Голубович, 2009, с. 255).

У низці досліджень культурні інваріанти розглядаються у взаємопов'язаності з міфами. О. Кирилюк (Кирилюк, 1996), О. Колесник (Колесник, 2013, с. 41–46) розглядають культурні інваріанти як один зі способів утримання і трансляції в культурно-історичній традиції символів і міфів. Зазначається, що культурні інваріанти важко описувати й аналізувати поза зверненням до сфери міфологічного (Кирилюк, 1996).

Пропонується актуалізація інваріанту у пов'язаності із символами. На думку вітчизняних дослідників, символізація є провідною антропогенетичною характеристикою, саме тема культурних інваріантів пов'язана

з проблемою аналізу символічних та феноменологічних аспектів культури. Інваріантність, або ж повторюваність символу, можна визнати способом буття символу, його функціонування (Балута, 2012, с. 204). Символи і знаки культури розглядаються певним кодом, яким культура прочитується як метатекст (Черниш, 2013, с. 94). Проте під знаково-символічним кодом певної культури розуміються не всі її знакові і символічні форми, а ті з них, що адекватно репрезентують її культурний інваріант та безпосередньо корелюють з його ціннісним ядром (Черниш, 2013, с. 95).

Також культурні інваріанти досліджуються через архетип. Ще Г. Юнгом вводиться поняття «культурні символи» для позначення тих з них, які мають найвищий ступень узагальнення. Однак будь-який символ є культурним, тому здається виправданим називати такі найголовніші символи «архетипними». Дослідник З. Босик наголошує, що саме архетип постає як одна зі специфічних форм культурного інваріанту (Босик, 2010, с. 137). Отже, культурний інваріант постає у наукових дослідженнях як внутрішнє незмінне у змінному, що задає межу змінності та реалізується в культурі через символи, міфи, архетипи.

Проте універсалії і культурні інваріанти не можна розглядати поза варіативністю культури. Інваріант – це те постійне, що стоїть за різними варіантами. Структура інваріанта реалізується у єдності двох опозиційних відношень: «змінного» до «незмінного» (Черниш, 2013, с. 95). Досліджуючи варіативність традицій, науковець П. Гречанівська під варіативністю розглядала «видозмінювання другорядних елементів традицій у разі зберігання інваріантів на етнічному (або національному) рівнях. Та наголосувала, що у «акті варіювання велике значення має видозмінювання саме сукупності усталених ознак культурної форми, а не її конкретних проявів» (Гречанівська, 2010). У дослідженні І. Канівця «Варіативність у кіно та універсальність кіномови» (2018 р.) розглядається варіативність у кіно від форми одночасного існування твору у кількох різних варіантах розвитку сюжету на початку століття до варіативності як творчого прийому наприкінці XX століття.

Мета статті. Здійснивши аналіз останніх досліджень і публікацій, можна зробити висновок, що в наукових дослідженнях приділяється

увага різним аспектам варіативності культури, універсаліям та культурним інваріантам, проте осмислення концептуальних питань подається неструктуровано та несистемно. Вважаємо важливим пояснити методологічну значущість цих елементів у їх взаємозалежності та визначенні їх місця і ролі у категоріальній системі культурологічного знання.

Виклад матеріалу дослідження. Універсалії культури. «Однією з важливіших проблем сучасного гуманітарного знання є пошук фундаментальних основ культури, її інваріантів, осягнення глибинних прошарків буття людини у світі як цілісного, культурно-історичного, морального та психоментального комплексу» (Голубович, 2009, с. 222). Різні культури і тим паче країни, попри розмаїття їх, у своїй основі мають багато спільного, і ці спільні аспекти піддаються науковому аналізу. Культурні особливості прояву того чи іншого феномену формуються історично у процесі пристосування певної спільноти до умов існування, створення сталих мереж міжособистісної взаємодії. Вони передаються від покоління до покоління через механізм традиції і підтримуються завдяки колективній реалізації у соціальній життєдіяльності. Дослідження насамперед мають виділити параметри культурного феномену. Такими параметрами є універсалії культури. Вперше цей термін вжив антрополог Джордж Мердок, вивчаючи системи спорідненості в усьому світі, визначивши їх як «шаблони або риси, які є глобально спільними для всіх суспільств» (Murdock, 1959).

Універсалії культури – «це найпоширеніші у соціальній практиці культурні форми (норми, взірці, стереотипи свідомості та поведінки), що вирізняються порівняльною одноманітністю рис у найрізноманітніших проявах і мають абстрактний, символічний характер» (Жуленова, 2013, с. 142). Вони відображають характеристики культурного досвіду, значимого для будь-якої культури.

У сучасних дослідженнях універсалії розглядаються як «своєрідні інваріанти розвитку, елементи культури, норми, цінності, правила, традиції і властивості, котрі притаманні всім культурам незалежно від географічного місця, історичного часу і соціального устрою суспільства» (Семашко, Піча, 2003). Саме вони, на думку авторів, забезпечують відтворення способу

життя і людини певної культури від покоління до покоління, виражають ті риси культурних явищ, які трапляються в будь-яких культурах: давніх і нових, малих і великих, вони є основами розуміння світу і місця людини в ньому.

«Універсалії (від лат. *universalis* – загальний) – термін, що позначає усе те, що за своєю природою здатне виявлятися в одиничних речах» (Букач, 2021) та разом з тим відображає «онтологічні й екзистентні константи людського буття, фундаментальні категорії картини світу, сумарну аксіоматику внутрішнього досвіду людей» (Букач, 2021).

Універсалії культури формуються у кожної людини в процесі соціалізації і задають систему координат, виходячи з яких людина сприймає явища дійсності. Про це наголошує і дослідниця О. Жуленова. Вона зазначає, що універсалії культури одночасно виконують, щонайменше, три взаємопов'язані функції в людській життєдіяльності. «По-перше, вони забезпечують своєрідну квантифікацію і сортування різноманітного, історично мінливого соціального досвіду. Цей досвід розділяється відповідно до сенсів універсалій культури і стягується у своєрідні кластери. Завдяки такій «категоріальній упаковці» він включається в процес трансляції та передається від людини до людини, від одного покоління до іншого. По-друге, універсалії культури виступають як базисна структура людської свідомості, їх смисли визначають категоріальний лад свідомості в кожен конкретну історичну епоху. По-третє, взаємозв'язок універсалій утворює узагальнену картину людського світу, те, що прийнято називати світоглядом епохи. Ця картина, висловлюючи загальні уявлення про людину і світ, вводить певну шкалу цінностей, прийняту в такому типі культури, і тому визначає не тільки осмислення, а й емоційне переживання світу людиною» (Жуленова, 2013, с. 141–142). На думку дослідниці, вони засвоюються індивідом та є внутрішньою канвою його індивідуального розуміння світу, його вчинків і дій. У всіх цих функціях смисли універсалій культури повинні бути засвоєні індивідом, «стати внутрішньою канвою його індивідуального розуміння світу, його вчинків і дій» (Жуленова, 2013, с. 141–142).

Розвитку теорії культурних універсалій сприяють дослідження американського

антрополога Дональда Е. Брауна (Brown, 2004). Ним розроблена пояснювальна модель культури і людської природи крізь призму універсалій. За Д. Брауном універсалії поділяються на абсолютні, ті, які наявні у всіх людей, незалежно від їх специфічної культури. Багато універсалій не існують окремо, вони є вираженням різних сфер одночасно, наприклад, поняття «власність», що одночасно виражає форму соціальної та культурної організації, а також поведінку. Також виділені універсалії явні як ті, що мають лише кілька винятків. Наприклад, заборона інцесту, що є правилом, присутнім у різних культурах, за деякими винятками. Виділяються умовні універсалії, як ті, що відносяться до причинно-наслідкового зв'язку між культурним елементом та його універсальністю, а також вироблення механізму перетворення його на норму. Статистичні універсалії як такі, що постійно відбуваються в очевидно не пов'язаних товариствах, але вони не є абсолютними, оскільки вони здаються випадковими, наприклад, різні назви. І, насамкінець, групові універсалії як елементи або ситуації, в яких обмежений набір параметрів пояснює можливість варіювання культур. Наприклад, міжнародний фонетичний алфавіт, що являє собою кінцеву можливість спілкування через загальні знаки та звуки, і що вона виявляється різними способами у всіх культурах (Brown, 2004). Інший дослідник культури – антрополог К. Гірц визначає культурні універсалії як «емпірично спостережувані явища, які за всієї різноманітності звичаїв, що проявляється у всьому світі і в усі часи, можуть бути всюди виявлені приблизно в одній і тій же формі. Культурні універсалії виникають тому, що всі люди, в якій би частині світу вони не жили, фізично влаштовані однаково, вони мають одні і ті ж біологічні потреби і стикаються із загальними проблемами, які ставить перед людством довілля. Люди народжуються і вмирають, тому у всіх народів існують звичаї, пов'язані з народженням і смертю. Оскільки вони живуть спільним життям, у них з'являються поділ праці, танці, ігри, привітання тощо. Хоча деякі потреби і універсальні, в різних культурах вони набувають різного значення» (Geertz, 1983).

Більшість дослідників пов'язує культурні універсалії з цінностями. Так, у висловлюваннях К. Клакхона цінності й образи мислення

є універсальними. «У кожному суспільстві заборонено вбивство і засуджується брехня, у жодному з них не схвалюється страждання. Визначення і вибудовування універсальних цінностей не може ґрунтуватися тільки на підрахунку і розташуванні в межах передбачуваної шкали культурних досягнень» (Hills, 2002). На думку вченого, «людський світ складається не тільки з об'єктів, які перетворюються людьми, і до яких вони відносяться як до предметів, що задовольняють їхні потреби. Світ людини включає саму людину як суб'єкта діяльності, поведінки і спілкування, його активність, його духовне життя і стосунки з іншими людьми. В історичному розвитку культури поряд з категоріальними структурами, котрі характеризують світ об'єктів, формуються і функціонують особливі типи категорій, за допомогою яких виражені визначення людини як суб'єкта діяльності, особливості його спілкування, його ставлення до інших людей і суспільства загалом, до цілей і цінностей соціального життя. До них належать категорії: «людина», «суспільство», «я», «інші», «праця», «свідомість», «добро», «краса», «віра», «надія», «борг», «совість», «справедливість», «свобода» тощо» (Hills, 2002).

Універсалії як базисні цінності культури допомагають визначити спільні риси людської культури (Жуленова, 2013, с. 141–142). «Прикладом побутування культурних універсалій можуть бути будь-які соціальні сфери – сім'я, релігія, міжособистісне спілкування тощо. Однак у кожній з цих однотипних за своєю сутністю сфер виявляються величезні відмінності у деталях. Є безліч форм сім'ї та способів сімейного життя, величезна кількість ідей стосовно потойбічного життя, уявлень про Бога, релігійних ритуалів, правил спільного життя одновірців» (Жуленова, 2013, с. 141–142).

П. Штомпка виокремлює два теоретичні джерела універсалій. Вони можуть «з'явитися у різних суспільствах паралельно, незалежно одне від одного, як вираження деяких універсальних потреб чи імперативів» (Sztompka, 2007). Ці потреби (імперативи) виникають із самої природи людини або колективів, спільнот, але можуть утворюватися й у «процесі деякого культурного обміну, проникнення чи поширення окремих культур у ширших ареалах» (Sztompka, 2007). У другому випадку, на думку П. Штомпки, слід говорити про культурну

дифузю, що буде проявом поширення того культурного змісту, що попервах сформувався у рамках однієї, специфічно особливої партикулярної культури (Sztompka, 2007). Отже, універсалії культури – це культурні форми, що вирізняються порівняльною одноманітністю рис у найрізноманітніших проявах і мають абстрактний, символічний характер. Вони за всієї своєї різноманітності можуть бути всюди виявлені приблизно в одній і тій же формі. Найбільше культурні універсалії пов'язані з цінностями.

Упродовж своєї історії для кожної культури властиво передавати соціокультурні взірці із покоління в покоління, адаптуватися до нових віянь часу, взаємодіяти з іншими культурами, суспільствами. Механізм культурної дифузії сприяє тому, що за всіх відмінностей культур у кожній із них є щось спільне, для всіх універсальне. Отже, завдання дослідника – вибудувати і здійснити дослідження так, щоб знайти спільне і відмінне в кожній культурі. Індикатори дослідження треба раціоналізувати й детально перевірити з метою виявлення соціокультурних неточностей, абстракцій і неоднозначностей. Щоб оцінювання складних міжкультурних зв'язків було найбільш коректним, таким, що враховує об'єктивні параметри. І тут, у разі переходу на рівень емпіричного аналізу, потрібне поняття, котре в аналізі соціокультурних особливостей могло охопити структурний рівень міжкультурних подібностей і відмінностей, з огляду на базисні складники культури, що залишаються незмінними тривалий час, і більш динамічні особливості, що відображають типові уявлення чи константи у певний час у заданій сфері. Саме таким поняттям є «інваріантність».

Культурна інваріантність та варіативність у культурі. Категорія «інваріант» видається ефективним інструментом узагальнення найважливіших змістових парадигм культури. Проте, незважаючи на те, що уявлення про щось незмінне і суттєве є таким, що об'єднує різноманітні об'єкти за деякою властивістю чи здібністю та проходять через усю людську історію, природа інваріантності до цих пір не є дослідженою. Багатовікові труднощі з формалізацією цих уявлень безперервно породжували протиріччя та різні версії їх тлумачення, поки, зрештою, досягнення у математиці XIX століття

дали можливість їх упорядкування і наукового абстрагування в понятті «інваріант».

Термін «інваріант» був уведений математиком Джеймсом Сильвестром у 1851 році. Інваріант ним тлумачиться як властивість деякого класу (множин) математичних об'єктів, які залишаються незмінними у разі перетворення певного типу. При цьому наголосимо, що інваріант – це не об'єкт, не еталон і не зразок, а саме властивість, яка притаманна багатьом об'єктам. Відповідно, такі об'єкти з інваріантними властивостями створюють деяку множину – певний клас споріднених об'єктів. Поняття інваріанта активно занурюється в процедури установлення тотожності і розрізнення об'єктів будь-якої природи. Тому не буде перебільшенням вважати, що мислить розвиток знань без цього фундаментального поняття. Тобто проблема інваріанта може бути закладеною у різноманітну проблематику. А отже, може сприяти науковим розробкам у культурологічних дослідженнях.

У культурології інваріант трактується як властивість, яка залишається незмінною у різноманітних перетвореннях. Інваріант є тим незмінним, що присутнє у кожній з культур. У кожній культурі присутня деяка людина і деякий світ. Інваріантом є тотожність між людиною і світом. Культура є способом ототожнення людини і світу, їх співвіднесений порядок, який робить людське життя передбачуваним, можливим, тим, що дає визначеність певним подіям і смисл певним вчинкам.

Як уже зазначалось, поняття культурного інваріанта широко використовують у філософії О. Кирилюк (Кирилюк, 2013), Т. Метельова (2010), М. Попович (2000). У їхніх дослідженнях інваріантність визначається за допомогою двох ключових понять – «структура» і «сталість». Вона позначає константні характеристики елементів, акцентуючи ті зв'язки, які за будь-яких перетворень залишаються незмінними. Вивчення інваріантності пов'язане з необхідністю виявлення у динамічному відносно стійких основ. При цьому є думка, що без установлення статистичної інваріантності немає підстав порівнювати окремі характеристики (латентні змінні) тих чи інших груп. Є три рівні інваріантності: інваріантність конфігурацій, метрична інваріантність та інваріантність шкали (Matsumoto, 2001, с. 210). Проте культурний інваріант відрізняється від культурних

універсальї тим, що на нього впливає час і контекст; лише той складник соціального об'єкта може мати інваріантні характеристики, котрий під дією специфічних контекстних і часових параметрів залишається сталим і незмінним. Саме пошук цієї характеристики є передумовою для висновків про межі зіставлення і порівняння об'єктів (Жуленова, 2013, с. 146).

Культурні інваріанти важко описувати й аналізувати поза зверненням до сфери міфологічного. Дослідження реалізації універсально-культурних інваріантів через аналіз сюжетів-ситуацій різноманітних міфів здійснено О. Кирилюком (Кирилюк, 1996). Культурні інваріанти постають у міфах «як базис певних ситуацій і як їх підсумок» (Балута, 2012, с. 203). Тема культурних інваріантів насамперед пов'язана з проблемою аналізу символічних та феноменологічних аспектів культури. Тобто розуміння культури як світу символів і знаків, що становлять її простір, щодалі більше знаходить своє поширення. Культура розуміється як цілісний текст, зокрема культура певної спільноти, що містить у собі і власні знаково-символічні засоби вираження своїх змістів, сукупність яких і становить знаково-символічний код цієї культури. «Семіотичний і структуралістський підходи дозволили виявити функціональні зв'язки, своєю чергою, постструктуралістський підхід завдяки синтезу семіотики й герменевтики дозволив звернутися до виявлення природи символів і знаків культури як певного коду, яким культура прочитується як метатекст. Проте справедливо було б говорити про наявність безлічі знаків і символів у надрах будь-якої культури. Однак з них можна виокремити ті, що виражають її особливість й унікальність. Тому під знаково-символічним кодом певної культури ми розумітимемо не всі її знакові і символічні форми, а ті з них, що адекватно репрезентують її культурний інваріант та безпосередньо корелюють з його ціннісним ядром» (Черниш, 2013, с. 94).

Будь-які зміни, які відбуваються в культурі, впливають на саму людину. Змінюється етичний статус, трансформуються основні життєві смисли і цінності. Адже людина – основний провідник базових цінностей культури. На початку ХХІ століття «складні, нелінійні, зворотні зв'язки між людиною і оточуючими її контекстами можна розглядати як культурний інваріант. Ці зв'язки у разі першого

наближення взагалі не фіксуються через їх очевидність і автоматизм. І лише у «ситуації людини» вони, немов уперше, проявляються, стають явними і демонструють свою проблематичність та парадоксальність <...>. А сама «інваріантність культури досліджується через персонально-особистісну позицію, у світлі «ситуації людини» (Голубович, 2009, с. 255). Інваріант постає смисловою структурою, що, зберігаючи внутрішнє «герметичне» значення, видозмінюється, модифікується у контекстах і, проступаючи у варіантах, впорядковує, орієнтує контекст у відповідному напрямі (Балуца, 2012, с. 211).

Г. Юнг вводить поняття «культурні символи» для позначення тих з них, які мають найвищий ступень узагальнення. Однак будь-який символ є культурним, тому здається виправданим називати такі найголовніші символи «архетипними». У ХХ ст. найбільш вагомим з термінів, які позначають культурні інваріанти, стає архетип. У культурології культурний інваріант, як допоміжний термін, вжито в дослідженні З. Босик, яка встановлює дистинкцію (як один з логічних прийомів та пізнавальний акт, у процесі якого фіксується різниця) між ним та поняттям архетипу. Останній постає як одна зі специфічних форм культурного інваріанту, як «елементарна одиниця культурного формотворення, яка функціонувала б на всіх рівнях культури» (Босик, 2010, с. 137). Отже, культурні інваріанти – один зі способів утримання і трансляції в культурно-історичній традиції символів, міфів та архетипів. Тобто культурний інваріант постає єдністю змінного й незмінного та має певну обмеженість і визначеність, задану внутрішньою структурою.

Дослідниця М. Черниш «під культурним інваріантом розуміє таку межу варіативності певного знаково-символічного коду, притаманного тій чи іншій культурі, перехід за яку відсилає до іншої культури» (Черниш, 2013, с. 95). У цьому сенсі інваріанту протистоїть варіант. Культурний інваріант визначає «якість» такої культури, встановлює кордони варіативності її семантичних проявів. Відповідно, варіативність – це спосіб існування культури в часі і просторі певної спільноти, всі наявні й можливі знаково-символічні прояви цієї культури, її гомоморфне інваріанту різнобарв'я форм і змістів. Співвідношення інваріанту і варіативності

визначається тим, що інваріант є внутрішньою структурою варіативності та водночас її допустимою межею, а варіативність – змістовним розгортанням інваріанту (Черниш, 2013, с. 95).

Отже, якщо інваріантності властива стабільність та стереотипність, незалежність від зовнішніх впливів, збереження традицій, недостатня гнучкість та спрямування до порядку, то варіативності притаманна гнучкість, інноваційна спрямованість, відкритість усьому новому, залежність від впливів. Варіативність існує одночасно у різноманітності конкретних виразів – варіантів.

Висновки. Культурні універсалії, рівень інваріантності й варіативність являють собою онтологічні параметри для досягнення релевантного і рівноцінного порівняння соціокультурних феноменів. Є наочні паралелі між найзагальнішими характеристиками культури (універсаліями) і соціокультурними інваріантами. У будь-якій культурі можна знайти міжкультурні універсалії, пов'язані з основними потребами людини в адаптації до навколишнього світу (взаємини дітей і батьків, заборона на споріднений шлюб тощо). Проте є культурні характеристики, котрі не є явними культурними універсаліями, але під впливом часу й у взаємодії з іншими культурами залишаються незмінними, це культурні інваріанти. Культурний інваріант відрізняється від культурних універсалій тим, що на нього впливає час і контекст; і лише ті складники соціального об'єкта можуть мати інваріантні характеристики, які під дією специфічних контекстних і часових параметрів залишаються сталими і незмінними. Інваріантність у цьому разі розглядають як структурний показник оцінювання сталості й незмінності структурних зв'язків об'єкта дослідження. І нарешті, важливою характеристикою є варіативність у культурі. Вона відбувається шляхом зміни стереотипів свідомості та поведінки, форм соціальної організації та регуляції, норм і цінностей, способу життя та картини світу, механізмів трансляції соціального досвіду та ін. Зі зміною умов життя виникають і дають про себе знати нові потреби, в результаті щось втрачається і зникає, а інше продовжує своє існування, але у трансформованій формі. Тобто однією з причин варіативності є потреба людей в адаптації до нових умов соціокультурного середовища, до новацій та нових потреб.

Особливо актуальним питання про універсалії культури, її інваріантності постають у контексті сучасних ціннісних трансформацій.

Нині стратегія культурологічного аналізу ще тільки складається та оформлюється, але можемо зазначити, що «культурні універсалії» в категоріальній системі культурологічних теорій з'явилися не випадково. Вони є основою та системоутворюючими факторами кожної історично визначеної культури, тобто культурно затвердженими, ментально засвоєними, соціально необхідними смислами буття.

Культурна універсалія не є суто ідеальним утворенням, вона не діє як прагматично

орієнтована «вказівка». Її прагматика в дієвості «культурної моделі виживання». Сміслові значення будь-якої культурної універсалії є значно більшим, ніж просто її словесний вираз. Вона виражає найбільш глибокі уявлення про соціальне буття, про цінності, про засоби адаптації і виживання, про духовність у вигляді віри і надій, тобто важливішою ознакою культурних універсалій є їх інваріативний характер. Вони містять деякий абстрактний загальний зміст, який властивий усім типам культур і який слугує підставою формування глибоких структур людської свідомості. Культура в кінцевому рахунку є системою культурних універсалій.

Список використаних джерел:

1. Балута Г. А. (2012) Інваріанти: реальне чи номінальне? *Актуальні проблеми духовності*: зб. наук. праць. Вип. 13. С. 203–212
2. Босик З.О. (2010). Родинна обрядовість: трансформація та архетипові мотиви весільної обрядовості Середньої Наддніпряниці. 344 с.
3. Brown, D. (2004). Human universals, human nature and human culture. *Daedalus*, 133 (4): 47–54.
4. Букач В. М. (2021) Бакланова Н.М Теорія та історія культури (словник-довідник): навч. посіб. для здобувачів вищої освіти. 288 с.
5. Geertz, C. (1983). *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology*. New York: Basic Books. 244 p.
6. Голубович І. Інварианти и тексты культуры / И. Голубович И. // *Δόξα / Докса*: URL: <https://doxa.onu.edu.ua/Doxa6/222-230.pdf> (дата звернення: 12.06.2023).
7. Гречанівська П. Варіативність – основа розвитку народних традицій. *Новий Акрополь*. URL: <https://inewacropolis.org.ua/theses/e731c0f4-6281-4eed-9e27-ce18d365e7a0> (дата звернення: 31.05.2023).
8. Жуленова І. Культурні універсалії, інваріантність та еквівалентність: їхня роль у реалізації кросс-національних досліджень. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. No 3., 205 с.
9. Канівець І. (2018) Варіативність у кіно та універсальність кіно мови. *Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого*. Вип. 22. 198 с.
10. Кирилюк О.С. Універсально-культурні структури міфологічних підвалин масової політичної свідомості: Мислене древо. URL:Режим: [http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/ Sci/Culturology/uvuk/Politics.html](http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Culturology/uvuk/Politics.html).13 (дата звернення: 1.04.2023).
11. Кирилюк А. С. (1996) Універсалии культуры и семиотика дискурса. Миф. 141 с.
12. Колесник О. С. (2013) Художня інтерпретація інваріантних образів. *Міжнародний вісник: Культурологія. Філологія. Музикознавство*, № 1. С. 41–46.
13. Matsumoto, D. (Ed.). (2001). *The handbook of culture and psychology*. New York: Oxford University Press, С. 200–218.
14. Murdock, George Peter. (1959). *Africa: Its Peoples and Their Culture History*. New York, McGraw-Hill Book Company, Inc., 456 pp., P. 56–60.
15. Метельова Т.О. (2010). Культура глобалізованого світу: на шляхах збереження плюралізму. 344 с.
16. Hills, M. D. Kluckhohn and Strodtbeck's Values Orientation Theory. *Online Readings in Psychology and Culture*, 4 (4). URL: <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1040>. (дата звернення: 12.06.2023).
17. Попович М. (2000). Відчуження і цінність. Філософсько-антропологічні читання. Антропологічні ідеали київської школи та реалії постмодерну (до 70-ти річчя Олександра Яценка). С. 42–52.
18. Семашко О.М., Піча В.М. та ін. (2003). *Культурологія: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації*, 314 с.
19. Sztompka P. (2007). *Coming in from the cold: my road from socialism to sociology* / M. Deflem, *Sociologists in A Global Age*, Ashgate, pp. 189–202.
20. Черниш М. Основні поняття та методологічні принципи культурологічного аналізу проблеми збереження культурного розмаїття. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. № 2. С. 90–95. URL: <http://journals.uran.ua/visnyknakkkim/article/view/137999> (дата звернення: 10.05.2023).

References:

1. Baluta, H. (2012). Invarianty: realne chy nominalne? [Invariants: real or nominal?] *Aktualni problemy dukhovnosti: zb. nauk. prats.* Issue 13, Kryvyi Rih, S. 203–212 [in Ukrainian].
2. Bosyk, Z. (2010). *Rodynna obriadovist: transformatsiia ta arkhetyповi motyvy vesilnoi obriadovosti Serednoi Naddniprianshchyny: monohrafiia* [Family rituals: transformation and archetypal motifs of wedding rituals in the Central Dnieper Region]. Kyiv: NAKKKiM [in Ukrainian].
3. Brown, D. (2004). *Human universals, human nature and human culture.* Daedalus, 133 (4): S. 47–54 [in English].
4. Bukach V.M., Baklanova N.M. (2021). *Teoriya ta istoriya kultury (slovnuk-dovidnuk): navch. posib. dla zdobuvachiv vuchoyi osvitu.* Odessa: vudaves Bukayev Vadum Viktorovuch, 288 s.
5. Geertz, C. (1983). *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology.* N.Y.: Basic Books. 244 p. [in English].
6. Holubovych, I. Invarianty i teksty kultury [Invariants and texts of culture]. *Doksa – Doxa*, 6. Retrieved from: <http://doxa.onu.edu.ua/Doxa6/222-230.pdf> [in Russian].
7. Hrechanivska P. Variatyvnist – osnova rozvytku narodnykh tradytsii [Variatyvnist – the basis of rozvytku narodnykh tradytsii]. *Novyi Akropol – New Acropolis.* Retrieved from: <https://newacropolis.org.ua/theses/e731c0f4-6281-4eed-9e27-ce18d365e7a0> [in Ukrainian].
8. Zhulienova, O. (2013). Kulturni universalii, invariantnist ta ekvivalentnist: ikhnia rol u realizatsii kros-natsionalnykh doslidzhen [Cultural universals, invariance and equivalence: their role in the implementation of cross-national research]. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketyng.* № 3 – *Sociology: theory, methods, marketing*, 3, s. 205 [in Ukrainian].
9. Kanivets, I. (2008). Variatuvnist u kino ta universalnist kinomovu. *Naukovuy visnyk Kuivskogo nationalnogo universitetu teatru, kino i telebachenna imeni I.K. Karpenka-Karogo.* Kyiv. 2018 r. Issue. 22. 198 s. [in Ukrainian].
10. Kyrlyuk, A. (2013). Unyversalno-kulturni strukturu mifologichnuh pidvalun masovoi svadomosti: Muslenne derevo. Retrieved from: <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Culturology/uvuk/Politics.html>.13 [in Ukrainian].
11. Kyrlyuk, A. (1996). Unyversalyy kultury y semyotyka dyskursu. Myf. [Universals of culture and semiotics of discourse. Myth]. Odessa: Ros., 141 s. [in Russian].
12. Kolesnyk, O.S. (2013). Khudozhnia interpretatsiia invariantnykh obraziv [Artistic interpretation of invariant images]. *Mizhnarodnyi visnyk: Kulturolohiia. Filolohiia. Muzykoznavstvo.* Kyiv: Milenium, No. 1 [in Ukrainian].
13. Matsumoto, D. (Ed.). (2001). *The handbook of culture and psychology.* New York: Oxford University Press. P. 200–218 [in English].
14. Murdock, George Peter (1959). *A frica: Its Peoples and Their Culture History.* New York, McGraw-Hill Book Company, Inc., 456 p. P. 56–60 [in English].
15. Metelova, T.O. (2010). *Kultura globalizovanogo svitu: na chlahah zberejenna pluralizmu.* Kyiv: NAKKKiM. 344 s. [in Ukrainian].
16. Hills, M.D. (2002). Kluckhohn and Strodtbeck's Values Orientation Theory. *Online Readings in Psychology and Culture*, 4 (4). Retrieved from: <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1040> [in English].
17. Popovich, M.V. (1997). *Vidchudjennya I vumiru ludskogo buttya. Filosofsko-antropologichni chutannya. Antropologichni idealu kyivskoi chkolu ta realii postmodernu (do 70-richchya olecsandra Yasenka).* Kyiv. Stulos, 2000. P. 42–52 [in Ukrainian].
18. Semachko, O.M., Picha, V.M. ta in. (2003). *Kulturologia: navchalnyy posibnuk dla studentiv vuchuh navchalnuh zakladiv I–IV rivniv akredutatsii.* Lviv: «Magnolia plus», 314 s. [in Ukrainian].
19. Sztompka, P. (2007). *Coming in from the cold: my road from socialism to sociology / M. Deflem, Sociologists in A Global Age,* Ashgate, 2007, pp.189–202.
20. Chernysh, M. (2013). Osnovni poniattia ta metodolohichni pryntsyipy kulturolohichnoho analizu problemy zberezhenia kulturnoho rozmaittia [Basic concepts and methodological principles of cultural analysis of the problem of preserving cultural diversity]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv*, № 2 – *Bulletin of the National Academy of Managers of Culture and Arts*, 2. 90–95. Retrieved from: <http://journals.urau.ua/visnyknakkkim/article/view/137999> [in Ukrainian].